

Érdekes növénynevek III.

páviánygökér J. Babiana (P. 203). A magyar növénynév a tudományos latin *Babiana* (< holland *babianer*, R. *babiaen* 'majom, pávián') nemzetségnévvel függ össze, amelyet a növénynek azért adtak, mert azt majomeleségeként hasznosították.

pocokrépa R. 1783: *putzók-répa* 'Helianthus tuberosus' (NclB. 419), 1835: ua. (Kassai 4: 166). N. Nsz. 250: *pucok répa* 'ua.' | Bálint 2: 139: *pocokfarkú répa* (Szeged) 'rövid növésű, vastag répafajta'. A pocok rágcsló neve a botanika magyar szaknyelvének összetett növényneveiben ma nem használatos, csupán a népi növényismeret terminológiájában fordul elő, elsősorban metaforikus terminusokban. A *pocokrépa* is ilyen alakfestő elnevezés, a *csicsóka*, társnevén *földi alma* (~ német *Erdapfel*, francia *poire de terre* [NclB. 419]) népnyelvi neve. Benkő József révén került magyar fűvészeti szakkönyvbe. Későbbi botanikusok nem vették fel némenklatúrájukba, csak Kassai József „gyökerészó szótárában” bukkan föl, de a népnyelvben máig használatos.

pocokfarkú uborka J. kigyóuborka (Bálint 2: 139). A jellegzetes alakú, hosszúkás uborka alakfestő neve Szeged környékén a pocokfarkú uborka. A *kigyóuborka* ma a termesztett uborka egyik kultúrváltozatának, a *Cucumis sativus* var. *anglicus*nak (P. 144) a széles körben elterjedt neve. (Ez az uborkafajta is Magyarországon, mint manapság sajnos szinte minden, elsősorban importáru.)

pondrófű J. *Anagallis arvensis* (Ethn. 48: 151). R. 1775: ua. (Csapó 288), 1925: ua. (HGy. 2: 268). A magyar írásbeliség igen korai forrásaiban már (mezei) *tikszem* néven emlegetett növény *pondrófű* társneve e növénynek a népi orvoslásban való felhasználására utal. A Felvidéken a népi gyógyászat fontos gyógyfüve: „pondró esetén a *pondrófüvet* megcsavarni és a sebbe nyomkodni, vagy kenyérbén, tésztafélében beadni, mire az állatból kipereg a pondró” (Ethn. i. h.). Csapó József 1775-ben veszett állatok marása ellen ajánlja: „akit a dühös állat megmart, annak sebjét e fű kinyomott levélvel vagy vizével kell mosni. A fű porát gyakran etessék vele”. A pondrófű mai latin *Anagallis* nemzetségeve igen régi, ókori eredetű növénynév (Dioszkuridésznél görög *anagallisz*; Pliniusnál latin *anagallis*).

polipbromélia J. *Hechtia* (P. 209). A magyar összetételben az utótag a latin *Bromelia* (R. 1807: MFüvK. 222) nemzetségnévből származik, amely – Linné jóvoltából – Olof *Bromel* svéd botanikusnak (1639–1705) állít emléket. De a latin nemi elnevezés is személynévi eredetű, J. Hecht (megh. 1837) porosz hivatalnok nevét őrzi. A *polip* előtag minden bizonnyal a növény számos kacskarinós szárára utal.

ökörakadály R. 1845: ua. 'Resta bovis' (Műsz. 351). A névadás szemléleti alapja az, hogy – amint ugyanott olvassuk – „ha az ökrök ekével ének gyökerére akadnak, kénytelenek megállni, olyly szélesen elterjednek ének gyökerei a földben”. A latin fajnévben szintén megvan a 'szarvasmarha, ökör' állatnév (< lat. *bos*, gen. *bovis* < gör. *bous* 'ua.'). L. még az *ökörgúzs* szócikkét.

ökörérfű, ökörérfű J. 1. *Helleborus*; 2. keserűfű p.p.; *Veratrum album* (MNöv. 81). R. 1799: N. *ökörérfű* 'Helleborus novus' Pécsvárad, 1808: N. *ökör-élé* 'ua.' Váralja (Kitaiabel 167), 1833: N. *ökör-ér-fű* /Bodrog Kisfalud/ (Kassai 1: 27), 1951: *ökörérfű* 'Helleborus dumetorum' (Soó 211). N. Nyr. 97: 337: *ökörérfűgökér* (Hosszúhetény) 'Helleborus odoros'. Borbás Vince szerint (Nyr. 30: 529) az *ökörérfű* hibás leírás. Az „ökörérfű e fű értékének természeti tárggyal való kifejezése,

ökört ér a haszna”. Hihetőbb talán Fialovski névmagyarázata (uo. 320), aki a népnyelvi elnevezés szemléleti háttérét a vastagon vörös erű levélben keresi. Így az elnevezés tulajdonképpen *ökör-érfű*. A Helleborust, azaz hunyort régebben a tüsszentőporok készítéséhez használták fel, Melius már 1578-ban *prószóktető hunyornak* nevezi (Herbarium). Német neve is *Nieswurz* (HGy. 65), azaz ’tüsszentőgyökér’.

ökörfarkkóró J. Verbasum (P. 195); Verbasum phlomoides (MoK. 5.20: 9). R. 1395 k.: *eker fark* (BesztSzj), 15. sz. vége: *ewkerfark koro* (Casanate gl.), 1500 k.: *ekerfark* ’de Tapso barbato’ (StrassbGl.), *ewkerfark/koro* ’Tissus verbascus’ (CasGl. 86), 1525 k.: *ewkewrfark* ’Tapsus barbatus’ (Ortus), 1540 k.: *eker fark* (HerbVinc.), 1578: *ökör fark* ’ua.’ (Herbarium 146), 1585: ua. (Cal.), 1588: *ökör-fark* (FrankHasznK. 19), 1590: ua. ’Candela regia, verbascum’ (SzikszF. 11), ’Tapsus’ (uo. 29), 1595: ua. (FK. 115), 1604: *ökörfarkfű* ’Verbasum, Asphodelus’ (MA.), 1643: ua. (Com:Jan. 223), 1662: *ökör fark korro* (PróbOrv. 302), 1703: *ökör fark kóró* (Botanicon), 1708: ua. (PP.), 1728: *ökörfarkú fű* ’ua.’ (OkI Sz.), 1752: *ökör-fark kóró, -virág* (PaxCorp. 305 és 223), 1762: *ökör-fark-fű* ’Verbasum’ (PP. 952), 1767: ua. (PPB.), 1775: *ökörfark* (Csapó 203), 1783: ua. ’Wollkraut’ (NclB. 339), 1792: *ökör fark* [Váli 185], 1793: *ökörfarkkóró* ’ua.’ [Földi 37], 1798: ua. [Veszelszki 437], 1800: N. ua. Izsák (Kítaibel 167), 1807: *ökör farkkóró* ’Verbasum’, *ökörfarkfű* ’Asphodelus’ (MFüvK.), 1813: ua. (OrvF. 382), 1832: *ökörfark-fű* ’Verbasum’ (Kreszn. 2: 96), 1833: ua. (Dankovszky 707), *ökör-fark-kóró* ’ua.’ (Kassai 1: 357), 1843: *ökörfark* ’Verbasum’, *ökörfarkfű* ’Asphodelus ramosus, Orobanche major’, *ökörfarkkóró* ’Verbasum thapsus’ (Bugát 325), 1867: ua. (CzF. 4: 1161), 1896: (Pallas 13: 643), 1925: ua. (MF.). N. Nyárádi 95: ua. (Marosvásárhely) | MNy. 4: 33: ua. (Réty) ’Verbasum Austriacum és hozzá hasonló Verbasum-ok’ | Zelnik 20: *ökörfark burján* (Bogdánfalva) ’Verbasum phlomoides’ | Nagy 17: *ökörfarkutējakóró, ökörfarku fű* (Nagyváty) | Péntek–Szabó 328: *ökörfarok* (Erdély) ’ua.’ | Nyr. 86: 440: ua. (Kopács) ’Corydalis cava’, 441: *ökörfarkkóró* (Várdaróc) ’Verbasum thapsiforme’ | Nyr. 29: 18: ua. (Kiskunság) | SzegFüz. 2.: 166: *ökörfark* (Szászfenes, Bonchida) | FöldrKözl. 22: 64: *ökörfarkú kóró, ökörfarkkóró* (Balaton mell.) ’Verbasum; Centaurea scabiosa’ | Kovács 26: *ökörfark* (Sziigetköz) ’Verbasum phlomoides’ | NéprÉrt. 33: 241: *ökörfarkkóró* (Cserszegtomaj) ’ua.’ | Herman:Pászt. 682: ua. (Alföld) ’Verbasum thapsus’ | Péntek–Szabó 301: ua. (Bánffyhungad, Nyárszó), *ökörfarok* (Sztána) ’ua.’.

Alakfestő elnevezés; a gyapjas-bolyhos, gyakran kunkorodó virágok egy hosszú tengelyen ülnek. A növény szára, levelei is molyhos szőrrel borítottak. A régi, találó magyar belső fejlődésű névnek idegen nyelvekben nincs megfelelője. A magyar nevet Melius összefoglaló névnek szánta, az *ökörfark* alaptagú jelzős szerkezetek tíz önálló növényt különböztetnek meg, A szó alapjelentése mutatja a névadás szemléleti alapját. (Hasonló növénynevek pl. a *cickafark, macskafark, lófark, bárányszakáll, borjúfarkfű, üszőfark*.) A molyhos ökörfarkkóró német neve *Wollkraut* (Boerner 391), amelynek a magyar *gyapjúfű* ’ua.’ (MNöv. 71) a megfelelője. A *szőszős ökörfarkkóró* binominális latin nevében az előtag, a *Verbasum* már Pliniusnál előfordul, és a *barbascum* megváltoztatásából keletkezett. A *barba* ’szakáll’ szóból ered (*Barbascum* ’szakállas’). Ez a jellegzetes szőrzetre utal, levelét szőrök szegélyezik; vö. olasz *barabasso, barabasco* (MoK. 5.20: 9). Feltűnő növény; a talajon lévő tölevélrözsza közepéből egyenes, magas szár nő fel, a végén bugás virágzattal. Az ökörfarkkóró tájnyelvi neve Zemlénben és Nagykőrösön az *ökörfarkvirág* (MNöv. 143), *ökörfarkkóró-virág* (Nép és Nyelv 3: 187) R. 1884: N. Deregyő (Nyr. 13: 235). A *molyfogó ökörfark* (Term. 36: 130) ’Verbasum blattaria’ nagyon hasznos növény, Plinius szerint magához csalogatja a molyokat, ezért Rómában *molyfűnek* (= *blattaria*) nevezik. Mint azt Mollay Erzsébet írja (Növénynevek Mélius Herbariumában. Bp., 1983: 57), a molyhos ökörfarkkóró egyik társneve, a *királygyertya* azon alapul, hogy a száraz növény hosszú szára könnyen ég. A görögöknél *phlomosz*, azaz ’lángoló’ volt a neve. Az ókorban ugyanis szárát szurokba mártva fáklyának használták, a leveleiből gyertyakanócot, olajmécseshez kanócot készítettek. A mi *királygyertya* elnevezésünket a németből fordították; vö. *Königskerze* ’ua.’ (Boerner 371), amely a régi latin *candella regia* (HGy.) megfelelője. *Misegyertya* (MNöv. 143) neve toktermése alapján keletkezett.

A növénynek régi története van a gyógyításban is. Növénytani családnéve, a *Scrophulariaceae* a *scrofula* szóból származik, amely – a tuberkolózis egyik formájával azonosított – krónikus nyirokcsomó-duzzanat régi kifejezése.

ökörfarkú csengettyűke R. 1864: *ökörfarku csengettyűke* 'Campanula bonomiensis' (Gönczy 126). Metaforikus terminus a javából. Mai neve *csengőcske*, illetve *harangvirág* (MNöv. 42). Ez utóbbi szó szerinti megfelelője a németben a *Glockenblume* 'ua.' (Genaust 120). Mindegyik elnevezés, akárcsak a tudományos nemi név, a *Campanula*, mely a latin *campana* 'harang' kicsinyítő képzős alakja, a jelölt növény virágcsonájának formájára utal.

ökörfej-orchidea J. Stanhopea (Priszter 44). A bűvárosbor, viaszkosbor (P. 57) társneve. Metaforikus terminus szintén, a virág alakjára vonatkozó elnevezés. A latin *Stanhopea* nemzetségnév az angol politikus és tudós, Philip Henry Earl of Stanhope (1781–1855) nevét őrzi, aki a Medico-Botanical Society of London elnöke is volt.

ökörfülfű R. 1604: *ökörfülfű* 'Intubus maculosa' (MA.), 1708: *ökör-fül-fű* 'ua.' (MA. 180), 1762: ua. (PP. 952), 1832: ua. (Kreszn. 2.:96), 1843: *ökörfülfű* 'ua.' (Bugát 325), 1867: ua. 'katángkóró' (CzF. 4: 1161). Szintén metaforikus terminus. A latin *maculosa* fajnév 'foltos, színes' jelentésű (< lat. *macula* 'folt, szeplő'). Az *Intubus* nemzetségnév eredetileg ókori növénynev.

ökörgűzs J. *Ononis spinosa* (MNöv. 83). R. 1578: *ökör gus* 'Resta bouis, Anonis' (Herbarium 48), 1643: *ökör gús* 'pásintos fű' (Com:Jan. 24), 1698–1703: *ökörgusz* 'ekekadály' (MedBorb. 168), 1783: *ökör-gu's* 'ua.' (NclB. 401), 1832: *ökör-gűzs* 'Ononis' (Kreszn. 2.: 96), 1835: ua. (Kováts 147), 1843: ua. (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: ua. (CzF. 4: 1161), 1894: *ökörgűzs* 'Ononis' (Pallas 7: 945). Tudományos latin elnevezése (< görög *onosz* 'szamár') *spinosa* (< lat. 'tövises') a növény föld feletti részének jellegzetességét írja le. Az *ökörgűzs* név esetében azonban fontosabb a föld alatti rész, a növénynek ugyanis nagyon szívós a gyökérzete. Ez a magyarázata következő hasonneveinek is: *ekekadály* (R. 1578: *Éke akadaly, Éke tarto fű* 'felette erős a gyökere [Herbarium 48]), *N. ekenyűg, eketartófü, ördögűzs* (MNöv. 83), *ökörakadály*, illetve az utóbbi német megfelelője, az *Ochsenbrech* (Herbarium 48). Vö. még ném. *Ochsenkraut, Stalkraut* 'ua.' (NclB. 401).

ökörhagyma A göcseji Zalabaksán 1943-ban gyűjtött nyelvjárási növénynev, a jelentés megadása nélkül. Szétszedett leveleit daganatra kötik, mert eloszlatja azt (NéprÉrt. 35: 82). Másutt is ismert a nyelvjárásokban; vö. *ökörhagyma, jurda* (Almamellék, Lukafapuszta, Terecseny [Nyr. 97: 333]). Az utóbbi *jurda* nevet a cigányoktól vették át, akik az ökörhagymát fiatalon szívesen fogyasztják.

ökörkalács J. *Carlina acaulis* (Péntek–Szabó 328). N. uo. 215: ua. (Magyarvalkó) 'ua.'. A *bábalalács* társneve Kalotaszegen, ahol jól ismert, fogyasztják is a gyerekek, mint arra az összetételek *-kalács* utótagja is mutat.

ökörnyál R. 1834: ua. Hegyalja 'Tela aranearum' (Kassai 3: 398), 1843: ua. (Bugát 325). Hasonneve: *bikanyál*. Ma már növénynévként nem használatos a szó, a levegőben lebegő pókhálószerű lakat jelöli.

ökörnyelv J. 1. borágó; 2. farkasszem (MNöv. 143). R. 1500 k.: *eker nyelv* 'Buglossa' (HerbVinc.), 1520 k.: *ökör nieluó fiv* 'Borago' (uo.), 1525 k.: *ewkewr nyelvew fiv* 'Buglossa' (Ortus), 1533: *ökör nyelue* 'ua.' (Murm. 1421), 1560 k.: *eökör nyelu* 'Arnoglossa lingua bouina herba est'; *ökör nyelu* 'Buglossa herba' (GyöngySzt. 2063; 3193), 1570: *ökör nyelv fw* 'Buglossa; Ochsenzung' (KoGl. 178), 1570 k.: *eokör nyelv fw* (Ars Medica 642), 1585: *ökör nyelo borago* 'ua.' (Cal.), 1588: *eökör nyelu* 'Buglossa' (FrankHasznK. 18), 1590: ua. (SzikszF. 10), 16–17. sz.: *koz ökor nyelv* 'Echium, Lycopsis' (Erlanger Herb. 170), 1604: *ökörnyelvfű* 'Euphosynum' (MA.), 1643: *mezei, vad ökör nyelv* (Com:Jan. 25), 1653: *ökör nyelv fű* (Apáczai: Magy.Énc. 217), 1669: *ökör nyelv* (Nadányi 508), 1683: *ökörnyelvü* 'Borago' (Nyr. 40.:112), 1703: *ökörnyelv* (Botanicon), 1708: *ökör-nyelv fű* 'Euphosynum, Buglossum' (MA. 180), 1762: ua. (PP. 952), 1775: ua. (Csapó 204), *ökör-nyelv* 'Echium vulgare, Buglossum, Alcanna, Anchusa' (uo. 205), 1780: *ökör-nyelv-fű* 'Anchusa officinalis' (Benkő József levelezése. 108), *kerti ökör nyelv* 'Borago officinalis' (Phytologicon 94),

ökörnyelv-fű 'Buglossum' (uo. 101), 1783: *ökör nyelv-fű* 'Ochsenszunge' (NclB. 333), 1792: *ökör nyelv* (Váli 184), 1793: *ökörnyelvűfű* (Földi 41), 1798: ua. (Veszelszki 111), 1807: *ökörnyelv fű* 'Anchusa officinalis', *piros*, vagy *vad ökörnyelvű fű* 'Anchusa tinctoria' (MFüvK. 153), 1813: *ökörnyelv* (OrvF. 382), 1832: ua. (Kreszn. 2: 96), 1833: ua. 'Buglossum' (Dankovszky 707), 1835: *piros ökörnyelvű fű* 'Anchusa tinctoria' (Kassai 4: 127), 1843: *ökörnyelv* 'Borago' (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: *ökörnyelvű* 'ua.' (CzF. 4: 1161), 1893: *piros ökörnyelv* 'Alkana Tausch' (Pallas 2: 628), *ökörnyelvű* 'Buglossum gärtn.' (uo. 13: 643). N. Zelnik 10: *ökörnyelve* (Lészped) 'Symphytum officinale' | Péntek–Szabó 219: *ökörnyelv* (Győrővásárhely, Inaktelke, Nádasdarác, Szucság) 'Cirsium canum'.

A német R. *wild Oschsenszung*, *Scharfochsenszung* (Erlanger Herb. 170), *Ochsenszungenkraut* 'ua.', *Ochsenszunge* (DWb. 2695) és a magyar név szó szerint egyezik. Tükörszóval állunk szemben a román *limba bouli* 'Cirsium canum' (Péntek–Szabó 175), [R. 1783: *limbá bouluj* 'ua.' (NclB. 410)], a cseh R. *wolowy zazyk plany* 'ua.', lengyel R. *wolowy iezyk* 'ua.' (Erlanger Herb. 170), szlovák *planý wolový jazyk* (szó szerint a Márton-féle mű *vad ökör nyelv fű* neve), *wolový gazýček* 'Echium vulgare' (StSl. 5: 135) esetében is, és ezeket nem a különböző nyelveket beszélők gondolkodásának analóg volta hozta létre. Mind a latin *buglossos* 'nagyelyvű, tulajdonképpen ökörnyelvű' jelentésű szóra vezethetők vissza. Már Pliniusnál olvasható a *buglossos* növénynév, mely a görög *bouglosszosz*, *bouglosszon* 'ua.' (Dioszkuridész) (< gör. *bousz* 'tehén, ökör' és *glossza* 'nyelv') átvétele. A középkori fűvészeknél szerepel a latin *lingua bovis* is. Az elnevezés alapja a növény érdes, durva és nyelv alakú levele.

A *piros ökörnyelv* hasonnevei (*pirosító fű*, *báránypirosító* uo.) szintén a szép pirosra festő gyökérre utalnak.

ökörnyelvgomba J. *Fistulina hepatica* (MNöv. 124). R. 1899: *ökörnyelvgomba* 'ua.' (Istvánffi Gy.: A magyar ehető és mérges gombák könyve. Bp., 162), 1911: *ökörnyelv gomba* 'ua.; Boletus buglossum' (Nsz. 223). A májgomba (tölgyfagomba) társneve. A régebbi tudományos *Boletus buglossum* név utótagijából került az *ökörnyelv* a gombanévbé. A franciában *foie de boeuf*, az olaszban *lingua di castagno rossa*, *fung lengua*, az angolban *vegetable beef-steak* (Istvánffi i. h.). A mai tudományos elnevezésben a *hepatica* fajnév a görög *hepar*, gen. *hepatosz* 'máj' szó származéka, és – akár a német *Leberblümchen* (PbF. 212), azaz 'májvirágocská' (és természetesen a magyar *májgomba* is) – a gyógyhatásra utal. További német neve is *Leberreisling*, *Leberpilz* (Genaust 251).

ökörnyelvűfű J. *Onosma* (MNöv. 204). R. 1911: *ökörnyelvűfű* 'Onosma' (Nsz. 221). A vértő további nevei: *csacsígyom*, *vérfű* (MNöv. i. h.). A németben is megvan az *Ochsenszunge*, azaz ökörnyelv növénynév. Mai *Onosma* nemzetségneve régi görög (Dioszkuridész) és latin növénynév (Plinius), a görög *ónosz* 'szamár' és *oszmé* 'szag' szavakra vezethető vissza.

ökörzem J. *Buphthalmum* (P. 195). R. 1570 k.: *eokörZöm fw* (Ars Medica IV: 10a), 1578: *ökörzem* 'Buphthalmus' (Herbarium 71), 1584: *ökör zöm* 'ua.' (NomPann. 45), 1585: *ökör szem* 'Regaliolus' (Cal.), 1588: *okerzoem* 'Buphthalmum' (Kr. 87), 1595: *ökörzöm* 'Oculus bouis' (FK. 92), 1596: *okerzoem* 'Oculus bouis vel vaccae' (KamHerb. 320A), 16–17. sz.: *ökör zöm* 'Buphthalmum, Chamaemelum, Oculus bouis' (Erlanger Herb. 133), 1604: *ökörzemfű* 'Buphthalmus' (MA.), 1643: *ökörzem* (Com:Jan. 25), 1661: *eökör szem* (Kájoni 46), 1703: *ökör szem fű* (Botanicon), 1708: *ökör-fzem fű* 'ua.' (MA. 180), 1762: ua. (PP. 952), 1775: *ökör-szem-virág* 'Rindsaugkraut' (Csapó 206), 1783: ua. 'Chrysanthemum: Leucanthemum' (NclB. 426), 1792: *ökör fzem* (Váli 185), 1807: *ökörzem aranyvirág*, *ökörzemvirág* 'Crysanthemum leucanthemum' (MFüvK. 481), *ökörzemfű* 'Buphthalmum' (uo.), 1832: ua. (Kreszn. 2: 96), 1835: *ökörzem fű* 'ua.' (Kassai 4: 399), 1843: *ökörzemfű* 'ua.' (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: ua. (CzF. 4: 1163), 1872: *ökörzem* 'ua.' (FKézK. 303), 1966: ua. 1. *Buphthalmum salicifolium*; Szent János virága; 2. Telekivirág; 3. festő pipitér; 4. májvirág (MNöv. 143).

Az *ökörzem* mint növénynév nem a hasonló madárnévből ered, hanem a klasszikus ókori növénytanból ismert *buphthalmum* névre vezethető vissza. Alapja a latin *buphthalmus* (Plinius),

mely a Dioszkuridésznél szereplő görög *bouphthalmon* 'ua.' (< gör. *bousz* 'ökör'; *ophthalmosz* 'szem') átvétele. Vö. még újlatin *Oculus bovis* (Erlanger Herb. 133). Az elnevezés szemléleti alapja a növény nagy virágtányérja; vö. Méliusnál (R. 1578: Herbarium 71): „fzéles, el terölt feiér virága, mint az ökör fzeje”. Mint Veszelszki írja 1798-ban, a virág közepén nagy sárga gomb van „mint egy ökörnek szeme, a széleit köröskörül hosszú keskeny virágoescák karimázzák”. Diószegiéknél „virága közepénn sárga, sugári fejérek” (MFüvK. 481).

A német R. 1578: *Rindsaug* 'ua.' (Herbarium 71), 1588: ua. (Kr. 87), 1775: *Rindsaugkraut* (Csapó 206) tulajdonképpen 'tehénszem' jelentésű, de megvan az *Ochsenaug* 'Telekia; Buphthalmum' (PbF. 504, 129) 'ökörsem' növényén is. Vö. még román *ochiul-boului* 'Scilla bifolia' (DRM. 140), szintén az *ökör* és a *szem* szavakból lett képezve; francia *oeil de boeuf*, olasz *occhio de bue* (Csapó 206), lengyel R. *wolowe oko* 'Buphthalmum', cseh R. *wolowec, kwietec* 'ua.' (Erlanger Herbarium 133), illetve cseh *volovec vrbolistý* 'ua.' (Hradský: Magyar–cseh nagyszótár. Bp., 1989, II: 291).

Kardos Albert (Nyr. 37: 216) – mint többek között a *madárhúr* esetében is tévesen – azt kifogásolja, hogy a Magyar nyelvújítás szótára ezt a debreceni fűvészkönyvben előforduló elnevezést, amely szerinte a Diószegi–Fazekas szerzőpáros szóalkotása, nem vette föl. Nyilvánvaló a szótörténetből azonban, hogy nem ott bukkan föl először, a szó keletkezése jóval a nyelvújítás előtti időkre vezethető vissza.

ökörsemke J. Tradescantia (MNöv. 194). Nálunk nem honos dísznövény metaforikus elnevezése Bugacon.

ökörszemszilva R. 1753: *ökörsem szilva* (Posoni kert 561), 1814: *ökörsem* 'egy fajta nagyszemű gyümölcs' (Peretsenyi Nagy L.: Orod 64), 1867: *ökörsem szilva* 'igen szép nagy szemű szilvafaj' (CzF. 4: 1163). N. Nyr. 31: 175: *ökörsem* (Nyíregyháza, Újtelektanya) 'szilvafajta'. Az ökör nagy szeméhez való hasonlítás, a nagy szemű gyümölcs a névadás alapja. Az 1814-es adat az *ökörsem(ű) szilva* típusú szókapcsolatból keletkezett tapadással.

ökörszemszőlő J. Ochsenaug (MNY. 3: 375). R. 1726: *ökörsemű szőlő* (Balassa I.: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. 1991: 117), 1730-as évek: *ökörsemű* (Rózsás L.: A szőlőművelés átalakulása Baranyában a XIX. században. Bp., 1961, 5), 1780: *ökörsem* (Prónay P.: A' szőlőknek plántálásáról. Pest: 62), 1812: *ökörsemű kék* (Patay Á.: Az alföldi 15), 1825: *fekete ökörsem* (Balassa i. h. 125), 1829: *ökörsem* (Azon 8), 1845: ua. (BVO. 107), 1854: ua. (Kertészeti Füzetek 108), 1856: ua. (Gyürky A.: Vinczellérek könyve. Pest, 134), 1870: *ökörsemű* (CzF. 5: 1445), 1896: *ökörsemű szőlő* 'francia oeil de boeuf noir' (Pallas 13: 644), 1935: *ökörsem* (Révai 17: 723), 1968: *ökörsemű kék* 'gros colman' (Kozma Pál: Csemegeszőlő. Bp.), 1988: *kék ökörsem* 'dobrelabi' (Csepregi–Zilai: Szőlőfajta-ismeret és -használat. Bp., 346). A népnyelvben H. Frisch: Verschetz (Versec, Vršac). Wien, 1982: 298: német *Ochsenaugen*, 299: *Ochsnaugn* 'ua.' (Versec vid.); R. 1886: *blaus Ochsenaug* (W. Hamm: Das Weinbuch. Leipzig: 14).

Ez a sötétkék, gömbölyű, igen nagyszemű (dió nagyságú bogyójú) szőlő magyar nevét a franciából való részfordítással kapta; vö. *oeil de boeuf noir* (Pallas 13: 644). A filoxeravész előtt elterjedt szőlőfajtánk volt. Az *ökörsem* szó elsősorban madárnév a magyarban, amely latin és német szavak tükörfordításával keletkezett. Már 1596-ban jelölt azonban növényt is 'csillagószírozsa' jelentéssel (MNY. 58: 496); a fenti forrásokban szőlőt, 1814-ben pedig 'egy fajta nagyszemű gyümölcsöt' (Peretsenyi Nagy L.: Orod 64), míg 1867-ben az *ökörsem-szilva* (CzF. 4: 1163) – szintén egy nagyszemű – szilvafajta elnevezése. Keletkezésének indítéka az ökör nagy szeméhez való hasonlatosság.

ökörsemvirág J. Chrysanthemum leucanthemum (MNöv. 126). R. 16/17. sz.: *ökör szem* 'Chrysanthemum' (Erlanger Herb. 133), 1775: *ökör-szem-virág* 'Buphthalmum, Bellis major pratensis, Consolida media, Bellis sylvestris' (Csapó 206), 1783: ua. 'Chrysanthemum' (NclB. 417), 1798: *ökörsem-virág* (Veszelszki 212), 1815: *ökör-szem virág* 'Chrysanthemum, Leucanthemum' (Kassai B 201), 1833: *ökör-szem-virág* 'ua.' (Dankovszky 707), 1835: *ökör-szem* 'arany virág' (Kas-

sai 4: 63), *ökör szem virág* 'Chrysanthemum leucanthemum' (uo. 4:399), 1843: *ökör szem, ökörszemvirág* 'ua.' (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: *ökör szem-aranyvirág*, N. *ökör szemvirág* 'ua.' (CzF. 4: 1163), 1911: *ökör szem aranyvirág* 'Chrysanthemum' (Nsz. 223). N. Szabó–Péntek 99: *ökör szem* (Árapatak) 'Chrysanthemum leucanthemum' | Nyr. 12: 477: ua. (Szolnok-Doboka m. Domokos) 'Anemone Triloba'.

Kör alakú, sárga közepű virágáról nevezték el így e növényeket, különösen a margaréta színűzöldése és virágainak kerekessége hasonlatos az ökör szeméhez. „Közepén egy nagy, aranszínű gömb vagon” – mint Csapó jellemezte. A német *Rindsauge*, azaz tehénszem 'Chrysanthemum leucanthemum' (Dankovszky 707), *Kalbsauge*, azaz 'borjúszem', francia *Oeil de boeuf* 'ua.' (NclB. 418) szintén ezen a névadási szemléleten alapul.

ökör szív-annóna J. *Annona reticulata* (P. 32). R. 1894: *ökör szívű anóna* 'a fa, a gyümölcs' (Vörös 135), 1974: *ökör szív* 'ua.' (Uránia 1:300), 1985: ua. (Surányi 148), 1989: *ökör szív annóna* (Vörös 135). Nagyon finom egzotikus gyümölcs jelölésére szolgál a magyar szaknyelvi kifejezés, társneve az *ökör szív alma* (Priszter 127). A latin *Annona* nemzetségnév egyébként a haitin beszélt taino *anon* 'ua.' (PbF. 82) szóból került át, a magyar *annóna* a latin szaknyelvi szó átvétele. Az *ökör szív*, illetve az *ökör szív-annóna* a német *Ochsenherz*, *Ochsenherzannone* 'ua.' tükörfordítása (Vörös 135). Idegen nyelvi megfelelője az angol *bullock's heart*, francia *coeur de boeuf*, orosz *anona szemcsataja* 'ua.' (uo.). Mint Vörös Éva írja, a névadás alapját „a gyümölcs sima felszínű, szív alakú, vörösesbarna színe képezte. Az *ökör szív alma* szintén tükörszó a németből; vö. *Ochsenherz apfel*.”

öszvér fű R. 1845: ua. 'Hemionitis' (Műsz. 355). A régi forrásokból fordítással átvett növényneve. A görög *hemiónosz* 'öszvér' (tulajdonképpen 'felsőszamar') névvel elkeresztelt fűfélék ezek az állatok szívesen legelik. A névadás alapja azonban mégsem ez, a Dioszkuridésnél szereplő régi görög *hemionítisz* növénynevén olyan növényt jelöl, amelynek sem virágja, sem magja nincsen; természetesen már az antik világban ismert volt a szamaröszvérek és lőöszvérek terméketlensége.

özkáposzta R. 1884: ua. 'Spartium scoparium' (ErdL. 23: 790). N. Nyr. 97: 340: ua. (Veszprém, Somló vid.) 'ua.'. Ennek a növénynek – ugyanazon a vidéken – az azonos névadási szemléletű *nyúl káposzta* a hasonneve.

özláb gomba J. *Macrolepiota procera* (MoK. F.2: 22). R. 1584 k.: *ewz lab* 'Lepiota procera' (NyTudÉrt. 80: 30), 1601: ua. (FungPann. 274), 1675: ua. (Sterbeec), 1901: *öz-lábú gomba* (TermtudKözl. 455), 1911: *özláb* (Nsz. 224). N. NyTudÉrt. 80: 30: *özláb* (Szentgál) | Nyr. 30: 323: *öz-lábú gomba* (Heves) | Botanikai Közlemények 41: 113: *özláb gomba* (Mátra) 'Lepiota procera'. Clusius művében – nyilván Beythe István tájékoztatása alapján – 1601-ben az szerepel, hogy „a magyarok *ewz lab*-nak hívják, mi szerintem nem talál, a németek *Watzling* néven ismerik”. Istvánffy Gyula (A Clusius-codex mykologiai méltatása. Bp., 1900) ezzel szemben azt írja, hogy a „márványos tönk olyanforma, mint a levágott, megszártított özlábszár, a mit korbácsnyélnek stb. használnak” (76). Alakleíró elnevezés ezek szerint. Annál is inkább, mert az özláb gomba színével, mintájával is hasonlít az özre. Kalapja barnán foltosodik. Feltűnően hosszú tönkje szintén barnán tarkázott, az öz lábára emlékeztet.

A németben egy másik gombát, a *Cantharellus cibarius*t jelölik hasonló összetétellel: *Rehfüßchen* (M. 447), azaz 'özlábacska'. Biztosan a németből valós ugyanennek a gombának a 17. sz. végétől a Buda környéki német települések nyelvjárásainak hatására elterjedt *kukumuki*, *kukimuki* [*< ném. Guckenmücke* (Molnár 1987: 315), *Kuckenmucken* 'Psalliota' (uo. 319)] elnevezése.

özgomba J. *Hydnum repandum* (MNöv. 145). R. 1911: *özgomba* 'Hydnum imbricatum' (Nsz. 224). Más néven sárga gereben (uo.). Az *özgomba* újabbkori átvétel. Tükörfordítással a németből kölcsönzött kifejezés, vö. *Rehpilz* 'ua.' (M. 447).

özsálate J. *Smyrnum perfoliatum* (MFV. 2: 446). R. 1843: *özsálate* 'ua.' (Fäller J.: Növényeink a népies gyógyászatban. Debrecen. 51), 1911: ua. (Nsz. 224). Tájnyelvi elnevezései: gyapor

és lópetrezselyem (uo.). *Őzsaláta* nevét egyrészt élőhelyéről, másrészt a nagy, szárölelő levelek üde, salátazöld színéről kapta. Igazi otthona mészkőhegységeinkben, bükkösökben, hárs-köris sziklaerdőkben van a Mecsektől a Bükkig.

őztapló J. *Trametes cervina* (Priszter 160). A tudományos latin faji elnevezésben ugyan nem az őz állatnév, hanem a latin *cervus* 'szarvas' szerepel, de nyilván az őzek is fogyasztják a szarvasokon kívül ezt a gombát, amelynek német neve is *Hirschtrüffel* (Genaust 144).

A NEM KÖZISMERT RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

- Ars Medica = Lencsés György: *Ars Medica*. Kézirat orvostanikai mű. 1570 k.
 Azon = Azon sokféle szőlőfajoknak lajstroma, a' mellyeket egy érdemes hazánkfia... (A' Bétsi Magyar Újság mellé Toldalékul). Bécs, 1829.
 Bálint = Bálint Sándor: *A szögedi nemzet I-II*. Szeged, 1976–77.
 Boerner = F. Boerner: *Taschenwörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. Berlin, 1966.
 Botanicon = Th. Dorstenius: *Botanicon*. Frankfurt, 1540. A füveskönyvbe bejegyzett magyar növénynevek 1703-ból.
 BVO. = Höbling Miksa: *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Pécs, 1845.
 Csapó = Csapó József: *Új füves és virágos magyar kert*. Pozsony, 1775.
 Dankovszky = Dankovszky, G.: *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum*. Pozsony, 1833.
 DRM. = *Dicționar romîn-maghiar*. Bukarest, 1964.
 ErdL. = *Erdészeti Lapok*. Budapest, 1882–.
 Erlanger Herb. = Az erlangeni Universitätsbibliothek (Egyetemi Könyvtár) latin Herbariumának növénynevei (16. és 17. sz. fordulója).
 Ért. = *Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből*. (MTA) Pest, 1870/71
 FK. = Beythe András: *Fives kőnűv, fiveknek es faknac nevőkrol, természetekrol es hasznokrol*. Németújvár, 1595.
 FKézK. = Hazslinszky Frigyes: *Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve*. Pest, 1872.
 Földi = Földi János: *Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról*. Béts, 1793.
 FungPann. = C. Clusius: *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia* (a Rariorum Plantarum Historiához csatolva). 1601.
 Genaust = H. Genaust: *Etymologisches Wörterbuch*. Basel–Boston–Berlin, 1966.
 Gönczy = Gönczy Pál: *Pestmegye és tájéka viránya*. Pest, 1864.
 Herbarium = Melius Juhász Péter: *Herbarium az faknac fiveknek nevekről, természetekről és hajbnairól*. Kolozsvár, 1578.
 HerbVinc. = *Herbolarium Vincentiae* (a/ 1500 k., b/ 1520 k., c/ 1540 k.) bejegyzései (MNY. 11: 37–38, 131–135).
 HGy. = Magyar-Kossa Gyula: *Hazai gyógynövények*. Budapest, 1925.
 Kájoni = Kájoni János: *Hasznos orvoscöny az fáknak és füveknek erejeből*. Kézírási mű 1661-ből.
 KamHerb. = Kamerarius: *Herbarium*. 1596 (MNY. 58: 495–498).
 MUSz. = Budenz József: *Magyar–ugor összehasonlító szótár*. Budapest, 1873–1881.
 Kovács = Kovács Antal: *„Járok–kelek gyöngyharmaton”*. Mosonmagyaróvár, 1987.
 Kováts = Kováts Mihály: *Magyar patika*. Pest, 1835.
 Kr. = *Neue Kreuterbuch* von Jacob Theodor Tabernaemontanus. Fankfurt am Main, 1588.
 Kresznerics = Kresznerics Ferenc: *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal*. Buda, 1831–2.
 M. = H. Marzell: *Alphabetisches Vezeichnis der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig, 1957.
 MedBorb. = Beeskereki Várad Szabó György: *Medicusi és borbélyi mesterség. 1698–1703*. Az azonos című gyűjteményes könyvben. Budapest, 1989.
 MF. = Jávorka Sándor: *Magyar flóra*. Budapest, 1924–1925.
 MFűvK. = Diószegi S.–Fazekas M.: *Magyar Fűvész Könyv*. Debrecen, 1807.
 MNöv. = Csapody V.–Priszter Sz.: *Magyar növénynevek szótára*. Budapest, 1966.
 Molnár 1897 = Molnár István: *A szőlőművelés és borászat kézikönyve*. Budapest, 1897.
 Műsz. = Kováts Mihály: *Háromnyelvű fejtő műszótár*. Buda, 1845.

- Nadányi = Nadányi János: *Kerti dolgoknak le-írása*. Kolozsvár, 1669.
- Nagy = Nagy Rózsa: *Adatok a Baranya megyei Nagyváty...* Kolozsvár, 1943.
- Natter = Natter-Nád Miksa: *Virágos könyv*. Budapest, 1939.
- NclB. = Benkő József: *Nomenclatura Botanica*. (in Magyar Könyv-ház I.) Pozsony, 1783.
- NomPann. = C. Clusius: *Stirpium nomenclator pannonicus*. Antverpia, 1584.
- Nsz. = Cserey Adolf: *Növényosztár*. Budapest, 1911.
- Nyárádi = Nyárádi E. Gyula: *Marosvásárhely és környékén élő tavaszi és nyárelei növények*. Marosvásárhely, 1914.
- OrvF. = Diószegi Sámuel: *Orvosi Fűvészkönyv*. Debrecen, 1813.
- P. = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1998.
- PaxCorp. = Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1690.
- PbF. = Schubert – Wagner: *Pflanzennamen und botanische Fachwörter*. Leipzig, 1988.
- Péntek–Szabó = Péntek J.–Szabó A.: *Ember és növényvilág*. Bukarest, 1985.
- Phytologicon = Molnár János: *Phytologicon*. Buda, 1780.
- Posoni kert = Lippay János: *Posoni kert*. Nagyszombat–Bécs, 1664–1667.
- Priszter = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1986.
- PróbOrv. = Révay István: *Próbálás bizonyos orvosságok*. 1662. In: *Medicusi...* Budapest, 1989.
- Soó = Soó Rezső: *A magyar növényvilág kézikönyve*. Budapest, 1951.
- Sterbeec = F. von Sterbeec: *Theatrum Fungorum oft het Tooneel der Campernoelim*. Antwerpen, 1675.
- StSl. = *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 1955–
- Surányi = Surányi Dezső: *Kerti növények regénye*. Budapest, 1985.
- Szabó–Péntek = Szabó A.–Péntek J.: *Ezerjófű*. Budapest, 1996.
- Term. = *A Természet*. Budapest, 1898–1944.
- Uránia = Uránia – Növényvilág. I–II. Magasabbrendű növények. Budapest, 1974–1976.
- Váli = Váli Mihály: *Házi orvosi szótártska*. Győr, 1792.
- Veszelszki = Veszelszki Antal: *A' növény-plánták' országából való erdei, és mezzei gyűjtemény*. Pesth, 1798.
- Vörös = Vörös Éva: *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti – etimológiai szótára*. Debrecen, 1996.
- Zelnik = Halászné Zelnik Katalin: *Moldvai csángó növénynevek* (Csoportnyelvi Dolgozatok 36). Budapest, 1987.

Rácz János